

Özbec népdalok

A török nyelvű özbec nép ma legnagyobb számban (közel 21 millió lélek) a Szovjetunióban, elsősorban az Amu-Darja és Szír-Darja folyók között fekvő Özbekisztánban és a szomszédos közép-ázsiai köztársaságokban, így Kazakisztán déli, Türkmenisztán északi, északkeleti, Kirgizisztán és Tadzsisztán nyugati részén, továbbá az Oroszországi Föderatív SZSZK és az Ukrajnai SZSZK területén, kisebb számban pedig (kb. másfél millió lélek) Afganisztán északi és Kína északnyugati területein él.

Ez a 12 milliót meghaladó lélekszámú közép-ázsiai török népsaját magát özbeknek mondja, s ez az elnevezés minden valószínűség szerint az Arany Sereg (Altin Orda) egyik nevezetes kánjának, a XIV. század első felében (1312–1340) uralkodott Özbek kánnak (teljes nevén Szultán Muhammed Özbek kán) nevéből származik. Özbek kán uralkodása idején az Arany Sereg állama — különösen annak keleti, közép-ázsiai területe — ismét erőteljes fejlődésnek indult, gazdasági és politikai tekintetben megerősödött, hatalma megnőtt és kulturális téren is jelentős eredményeket ért el. (Többek között Özbek kán nevéhez fűződik az Arany Sereg egész területén — tehát a Krim-félszigettől Közép-Ázsiáig terjedő területen — az iszlámnak államvallássá tétele.) Az addig saját törzsi vagy nemzetségi keretek között egyenrangú társakként egymás mellett élvén korábbi népvégeket használó (Kipcsak, Dzsalaír, Kangli, Katagán, Keneges, Mangit, Kiljat, Najman, Kongrat stb.) különféle török népek és népcsoportok egységes néppé, illetőleg nemzetté válásának folyamata éppen Özbek kán uralma alatt, nem kis részben az ő szervező tevékenysége folytán kezdődött el, ennek emlékét őrzi a nevéből keletkezett özbec elnevezés.

Az özbec nép és nyelv lényegében csak az Arany Sereg államának széthullását követő időkben, kb. a XV–XVI. században alakult ki. A Közép-Ázsiát a népvándorlást megelőző idők óta lakó különböző iráni eredetű népcsoportokhoz (szkíta, szaka, masszagéta, szogd, horezmi stb.) az 1. sz. I. évezred elején, de különösen a VI. század második felétől, vagyis a Türk Birodalom virágzásának kezdetétől fogva nagy számban török eredetű nomád állattenyésztő népek: csatlakoztak. E nomád török törzseknek és nemzetségeknek a Szír-Darja és Amu-Darja vidékére való folyamatos költözése a későbbi századok során még nagyobb méreteket öltött, úgyhogy a XI–XII. századra Közép-Ázsiát már túlnyomó többségben török népek (karlukok, kipcsakok, oguzok stb.) lakták. A XIII. századi mongol hódítás során több belső-ázsiai eredetű török — és részben mongol — népcsoportok érkeztek ide, akik Akszak Temír (Timur Lenk) és unokája, Ulugbek uralkodása alatt — a XIV. század második felétől a XV. század első feléig véglegesen e területek vezető etnikai elemévé váltak. Mindezen török népek és népcsoportok valamennyi mai közép-ázsiai török nép közös őseinek számítanak, de az özbec nép kialakulásában — és a vele szomszédos többi török néptől (kazakoktól, karakalpakoktól, kirgizektől, türkménektől) való elkülönülésében — mégis a legnagyobb szerepet a Kun Pusztáról (Dest-i Kipcsak) a mai Özbekisztán dús fűvő legelőire, termékeny folyó völgyeibe és oázisaiba Sajbáni kán által a XV. században telepített, a még Özbek kán megszerzte és egyre inkább egységesülő nomád „özbec” törzsek játszották. Az Arany Sereg bukása után Közép-Ázsiában jó ideig a Sajbáni kán alapította dinasztia uralkodott, majd hatalmuk megszűntével a Buharai és a Hivai Kánság, a XVIII. század elején pedig a Kokandi Kánság alakult

meg. A XIX. század derekán kezdődött meg e területek orosz gyarmatosítása. Az erőszakos orosz terjeszkedés ellen az özbec nép többször is felkelt, de végül is a cári seregek a legutolsó felkelést is levervén, 1876-ban mindhárom kánságot Türkisztáni Főkormányzóság néven Oroszországhoz csatolták. 1918-ban megalakult a Türkisztáni Autonóm SZK, majd 1924-ben — egyes területek leválasztásával — a mai hatáiraival is ismert Özbec SZSZK. Özbekisztán Közép-Ázsiát legfejlettebb ipari, és a Szovjetunió legnagyobb gyapottermelő köztársasága. Egykori virágzó építészetének leghíresebb emlékei ma is állnak Szamarikandban, Buharában, Hivában, Urgencsben, Horezmben.

Az özbec nyelv a török nyelvek délkeleti csoportjába tartozik, más néven „keleti török”-nek vagy „keleti türk”-nek, illetőleg „türkiki”-nek is mondják a szakemberek az e csoportba tartozó nyelveket. Az özbec nyelv kialakulása — csakúgy, mint az özbec nép etnogenezise is — bonyolult, több évszázados folyamat eredménye, amelynek során több elemmel kell számolnunk. Közülük legfontosabbak a tulajdonképpeni keleti török nyelvjárárok (vagyis az Özbekisztán földjére érkező legrésze török népek nyelvjárásai), továbbá a kipcsak (kun) és az oguz (uz) nyelvjárások (ez utóbbiak szintén egy-egy későbbi korban érkezett török népességnek nyelvjárásai). Mindezen nyelvjárások egymással keveredtek, melyekre még igen nagy hatással volt a XIV–XIX. században élt, de főleg a Timur Lenk és utódai (XIV–XV. század), továbbá Sajbáni és utódai (XVI. század) uralma idején virágzott csagatáj irodalmi nyelv, sőt sokan e leginkább a törökség egyik legnagyobb klasszikus költőjének, Nevátnak (1441–1501) és az ugyancsak a török irodalom legkiválóbbjával közbe tartozó Báburnak (1483–1530) műveiből ismert irodalmi nyelvet egyenesen „ő-özbec” irodalmi nyelvnek is nevezik, tehát a csagatáj nyelvet az özbec közvetlen előzményének tartják. (A törökségen belül egyébként egyedülálló az özbec nyelvnek iráni hatásra kialakult jellegzetes „palócos” hangzása, vagyis az a jelenség, amikor az özbec a többi török nyelv bizonyos a hangjai helyén hosszú, ajakkerekítéses a — „palócos” a! — hangot ejt.)

Az özbec történelem, kultúra és nyelv különös érdeklődésünkre tart számot, hiszen az özbec és a magyar nép között a történelem folyamán közvetlen kapcsolatok is létrejöttek. Itt elég csak az Árpádok korában Magyarországra települt közép-ázsiai (horezmi) eredetű izmaelita (mohamedán) kálizokra (emléküket a káliz népnévben kívül a Kálóz, Kálóc, Kálic, Kaász stb. személy- és helynevek őrzik), Aba Sámuel király, továbbá a böszörmények „mohamedánok, muzulmánok” — legalábbis egy részének — közép-ázsiai eredetére utalnunk, vagy az azok (oguzok) és a kunok (kipcsakok) népére, akiknek keleten maradt törzsei az özbec nép kialakulásában vettek részt, nyugati törzsei pedig a Tisza–Duna síkságára költözve, a magyarságot erősítették és gazdagították jelentős mértékben. Ennek köszönhetően még ma is sok a közös vonás, így a kun lakta Alföld szokásainak, hagyományainak, népköltészetének, népművészetének, nyelvjárási szokásainak számos eleme egyezik az özbec népi műveltség megfelelő elemeivel. De Vámbéry Arminről, a világhírű Ázsia-utazóról és neves turkológusról sem szabad megfeledkeznünk, aki Özbekisztán földjét keresztül-kasul bejárva, remek és páratlan értékű utalásokat, néprajzi, népköltészeti, nyelvészeti feljegyzéseket hagyott ránk, s akinek neve ma is ismerősen hangzik minden özbec ember számára.

Alább következő válogatásunkban népdalok tolmácsolásával az özbec népköltészet szépséges világába kívánjuk elkalauzolni a kedves olvasót.

Mándoky Kongur István

Arany gyűrű gyémánt kövü,
ezüst gyűrű rubint kövü,
nézd az én szép kedvesemet,
sötétbarna szemöldökü.

★

Arany gyűrű igazgyönggyel
fehér ujjadra illene,
ha van hozzá hasonló más,
csak réten a fülemüle.

★

A kertemben sétáltam,
sok rózsabimbót láttam,
hej, mint annyi más legény,
én is érted vágyódtam.

★

Arany gyűrű ujjamon,
jobbra-balra forgatom,
véled találkozni még
lesz-e vajon alkalom?

★

Arany gyűrű is elpattan —
ezüsttel megforrasztottam,
téged látva meggyógyultam,
pedig halálomon voltam.

★

Fának gyümölcse lehullik,
ágát vissza nem hajtja,
boldogságod is elmúlik,
szíved bánat szakasztja.

★

Ezen a fán sok az alma,
szép leányban sok a csalfa,
a szép leány azért csalfa,
mert a legény azt akarja.

★

Ezen a fán, édesem,
két alma van összesen,
hogya megcsókollak én,
ne késlekedjél te sem.

★

Házad előtt vízmedence,
rózsa nézi magát benne.

szépségeddel ne kérkedjél,
szerelmemet ne becsüld le.

★

Házad előtt zöld fű sarjadt,
ne hagyj, hogy azon járjanak,
egyik elmegy, másik megjön,
vigyázz, nehogy megszóljának.

★

Sárga kandalaki dinnye,
deszkapu repedése —
tizenötévesen özvegy
Kamcsibek szép felesége.

★

Ház eleje magas, rangos,
minden leány büszke, gangos,
minden leány büszke, gangos,
melle mindegyiknek dombos.

★

Kertes a házam eleje,
harmatos reggel a gyepe,
szomszédomban szép lány lakik,
éppen énhozzám illene.